

VOORSTELLINGEN EN BEELDVORMING ALS PSYCHOLOGISCHE FACTOR IN DE NEDERLANDS- BELGISCHE BETREKKINGEN (1840-1870)

c.a. tamse

Dr. C.A. Tamse is wetenschappelijk medewerker van de vakgroep nieuwste geschiedenis aan de Rijks Universiteit Groningen. Hij promoveerde in 1973 op de dissertatie Nederland en België in Europa (1859-1871). De zelfstandigheidspolitiek van twee kleine staten. Daarnaast redigeerde hij een aantal bundels en schreef een groot aantal artikelen.

PATROONONTWIKKELING

Toen de verdragen van 1839 het uiteenvallen van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden bezegelden, was voor België en Nederland het ogenblik gekomen om los van elkaar een definitieve plaats te zoeken in de Europese politieke en economische betrekkingen. Het prille koninkrijk België dankte zijn erkenning aan een diplomatiek compromis tussen de grote mogendheden. Het werd geacht na 1839 met zijn neutraliteits-handhaving in de eerste plaats hun belangen te dienen, al hadden zij weinig vertrouwen in de toekomst van het land. In verschillende Europese hoofdsteden bestond namelijk de verwachting dat België, eenmaal los van Nederland, zich in politiek opzicht sterk op Frankrijk zou richten om ten slotte een vazal van Parijs te worden. Weliswaar bedreigde het Franse politieke en economische expansionisme de Belgische onafhankelijkheid totdat de nederlaag van 1870 toonde hoezeer de Franse reus op lemen voeten stond en totdat de Duitse hegemonie op het vasteland een voor België stabielere situatie schiep. Maar dat betekende niet dat men in Brussel op zijn beurt de behoefte vertoonde de onafhankelijkheid te verspelen. Dat België juist een eigen plaats in de kring van Europese staten wenste in te nemen bleek uit de wijze waarop Brussel zijn onzijdigheid handhaafde tijdens opeenvolgende Europese crises sinds 1840. De opvattingen van de grote mogendheden en België mochten dan uiteenlopen over de vraag welke rechten en plichten België als neutrale mogendheid had. België mocht er de voorkeur aan geven zijn neutraliteitsrechten en zijn nationale soevereiniteit te beklemtonen, terwijl de

grote mogendheden de plichten onderstreepten die uit de gegarandeerde onzijdigheid voortvloeiden; maar het viel ten slotte niet serieus vol te houden dat de regering in Brussel de neiging vertoonde de vazal van Parijs te worden (1).

Ook op economisch gebied diende België zijn betrekkingen met het buitenland los van Nederland te ontwikkelen. België zocht nieuwe afzetgebieden voor zijn sterk expanderende industrie die door de breuk met Nederland zijn Nederlands-Indische afzetmarkt verloren had. Maar op het eind van de jaren 1830 was het niet gemakkelijk om aan de Britse concurrentie en het Franse en Duitse protectionisme het hoofd te bieden en Belgische industrieproducten in de buurlanden af te zetten. Niettemin raakte België niet in de economische invloedssfeer van Frankrijk of het Tolverbond. Dankzij de economische en politieke rivaliteit van de aangrenzende mogendheden kon Brussel de partijen soms aardig tegen elkaar uitspelen en bijvoorbeeld in 1844 een belangrijk handelsverdrag met het Tolverbond sluiten dat Frankrijk (1845) en Nederland (1846) noopte eveneens zo'n tractaat te sluiten op voor België voordelige voorwaarden. Afgezien daarvan verschaftte het handelsverdrag van 1844 een voorsprong op Nederland met betrekking tot de Duitse doorvoerhandel; sinds de Belgische staat de aanleg van een spoorverbinding tussen Antwerpen en het Rijnland krachtig bevorderde waren de twee kleine landen al handelsrivalen geworden. Zij bleven dat ook toen in de jaren 1860 de vrijhandel werd ingevoerd (2).

Maar noch het protectionisme, noch de vrijhandel brachten België in economische afhankelijkheid van een der grote mogendheden. In de jaren 1840 bleken gedachten voor toetreding tot het Tolverbond of de

sluiting van een douane-unie met Frankrijk niet te kunnen worden gerealiseerd (3). En toen in de jaren 1860 enkele Franse politici poogden België met economische banden vaster aan Frankrijk te klinken, wist Brussel zijn handen vrij te houden en een eigen onafhankelijk standpunt in de internationale economische relaties te blijven innemen (4).

Nederland had zich onder leiding van Willem I in de jaren 1830-39 actief in de Europese politiek gemengd. De koning hoopte daarmee België voor zijn dynastie te herwinnen; het volk wenste slechts zo gunstig mogelijke scheidingsvoorwaarden te verkrijgen. Toen Nederland met zijn oriëntatie op de drie conservatieve grote mogendheden niet de effectieve steun tegen België verkreeg waarop het recht meende te hebben, wenste de openbare mening dit diplomatieke experiment te staken. De pijnlijke aanraking met de realiteit van de internationale betrekkingen en de hoge kosten van de status quo-strategie, deden de behoefte ontstaan aan een strikte onthoudingspolitiek die het land in staat moest stellen zich louter op de behartiging van zijn materiële belangen te concentreren. Daarom zag Willem II zich genoodzaakt zijn revisionistische plannen inzake België te verhullen en voerde Nederland in de jaren 1840 een buitenlands beleid dat steeds duidelijker op afzijdigheid van de grote Europese politiek gericht was (5). Mede dankzij de barrièrefunctie van België was dit beleid mogelijk.

Nederland diende zich inderdaad te richten op zijn economische belangen in den vreemde, omdat het land in de decennia na 1839 stond voor een ingrijpende heroriëntatie van zijn internationale handelsrelaties. Tot ver in de jaren 1830 klampte Nederland zich vast aan hetgeen van zijn oude monopoliepositie in Duitsland overgebleven was dankzij zijn Rijnvaart en koloniale handel. Een groot aantal factoren noopte Den Haag echter om zijn doorvoerhandel te liberaliseren; dat gebeurde in 1845, 1850 en 1862. Het waren onder meer het groeiende Duitse economische overwicht en de concurrentie van de Europese havensteden die Nederland dwongen een nieuwe fase van zijn handelsgeschiedenis in te luiden. Dat ging niet zonder een identiteitscrisis waarbij de politieke elite voorbijgaande twijfels aan de levensvatbaarheid van oud-Holland uitte. De verschuiving in de economische machtsverhoudingen ten

gunste van Duitsland in het begin van de jaren 1840 maakte zoveel indruk, dat enkele Nederlanders pleitten voor toetreding tot het Tolverbond. Maar evenmin als België was Nederland welkom in dat gezelschap van louter Duitse staten. Wél speelde het Tolverbond België tegen Nederland uit en droeg de schepping van het nieuwe koninkrijk het zijne bij aan de verzwakking van de Nederlandse onderhandelingspositie (6).

aard der betrekkingen

De Belgische oriëntatie en de Nederlandse heroriëntatie in Europa werden dus op uiteenlopende wijzen gecompliceerd door hun nabuurschap. Dat was evenzeer het geval met de officiële betrekkingen die de twee landen met elkaar onderhielden. Van welke aard waren die wederzijdse betrekkingen?

De Nederlands-Belgische betrekkingen werden evenals de Europese diplomatie van de twee staten beheerst door twee hoofdthema's : het streven naar veiligheid én de behartiging van de materiële nationale belangen in den vreemde. Daar Nederland en België op die twee terreinen zowel identieke als met elkaar botsende interessen hadden, ontwikkelden hun diplomatieke betrekkingen zich volgens een curieus patroon waarin toenadering en verwijdering elkaar regelmatig afwisselden. Sinds de jaren 1840 manifesteerde zich dit regelmatige patroon in de officiële relaties; het kristalliseerde zich in de eerste decennia na 1839 steeds duidelijker uit. De regelmaat bestond, zoals gezegd, uit de voortdurende afwisseling van aantrekking en afstoting. Daaruit bleek onder meer hoezeer in de internationale betrekkingen naast de wisselvalligheden die de politieke ontwikkelingen eigen zijn, ook bepaalde regelmatigheden bestonden (7).

Twee factoren veroorzaakten de regelmatige afwisseling. De eerste was van internationaal-politieke aard. De Nederlands-Belgische betrekkingen namen hun definitieve vorm aan in een periode (1840-1870) van grote Europese crises, diplomatieke instabiliteit en drastische territoriale veranderingen. Sinds het Wenen Congres formeel de mogendheden van de eerste en de tweede rang van elkaar onderscheidde, rees vaak twijfel aan de levensvatbaarheid van kleine Europese

landen. Het bestaan van staten van de tweede garnituur werd met andere woorden nog niet als iets vanzelfsprekends beschouwd. Tijdens de periode 1840-1870 scheen tijdens internationale spanningen steeds gevaar op te duiken voor België en Nederland. Iedere Europese crisis ging daarom gepaard met bange verwachtingen betreffende het Franse of Pruisische politieke en economische expansionisme en de kans dat oorlogvoerende grote mogendheden kleine staten in de strijd zouden meeslepen (8). Daar de Belgische en Nederlandse regeringen en politieke elites zich niet konden voorstellen dat de aantasting van het ene kleine land zonder gevolgen zou blijven voor de onafhankelijkheid van het andere, onderstreepten zij op zulke angstige ogenblikken hun wederzijdse solidariteit. In die specifieke situatie leek het nationale belang van het ene buurland samen te vallen met dat van het andere.

Een tweede belangrijk permanent gegeven in de Nederlands-Belgische betrekkingen werd gevormd door de materiële belangenbehartiging van de twee soevereine staten. Deze factor was evenwel niet verbindend of verzoenend. Zij zaaide juist verdeeldheid en leidde vaak tot wrijving en verbittering. Het uiteenvallen van Willem I's koninkrijk had immers twee afzonderlijke staatkundige eenheden in het leven geroepen die alleen al door hun bestaan de materiële belangen- tegenstellingen accentueerden die aan weerszijden van de grillige Nederlands-Belgische grens bestonden. Ja, zij voegde daaraan zelfs nieuwe wrijfpunten toe. In een eeuw die de betekenis van de nationale staat en van het nationale prestige verabsoluteerde, kreeg de behartiging van materiële belangen door middel van de officiële diplomatie een bijzonder gewicht. Immers, bij diplomatieke onderhandelingen over kwesties betreffende de handel, de grensoverschrijdende waterwegen en spoorwegen en de kleinere materiële kwesties, trachtte men in de wirwar van geografisch met elkaar verweven of met elkaar botsende belangen de specifieke interessen optimaal te behartigen en daarbij recht te doen aan het nationale eergevoel. De twee parlementen zagen erop toe dat de door de staatsgrenzen bepaalde nationale belangen inderdaad werden voorgestaan door de diplomatie. Omdat provinciale en stedelijke pressiegroepen in de twee parlementen en bij de openbare mening er soms

in slaagden hun regionale en lokale interessen voor nationale belangen te laten doorgaan, bestonden er zodoende ook vaak bijkomende redenen waarom onderhandelingen over materiële kwesties tussen België en Nederland grote problemen opleverden. Onderhandelingen kwamen gemakkelijk vast te zitten of sleepten zich jaren voort, te meer omdat noch Den Haag noch Brussel over de pressiemiddelen beschikte waarmee een grote mogendheid een klein land kon dwingen tot toegeeflijkheid. De machtsmiddelen van België en Nederland waren evenwel aan elkaar gewaagd; in een patstelling bleef hun niets anders over dan elkaar te dreigen met een beroep op de grote mogendheden (9).

De twee hierboven geschetste factoren veroorzaakten een haast voorspelbare afwisseling in de Nederlands-Belgische diplomatieke betrekkingen, zodat men die relaties kan beschouwen als een graadmeter van de Europese politiek. Immers, als de internationale spanningen toenamen en de vrees voor de aantasting van de neutraliteit of zelfs van de onafhankelijkheid der twee staten ontstond, vertoonden de Belgische en Nederlandse politieke elites waardering voor elkaars neutraliteit en poogde men tot goede diplomatieke verstandhouding te geraken. In België herinnerden de politici zich dan de comfortabele internationale positie van Willem I's koninkrijk en de oude Nederlandse betrokkenheid bij de defensie der Zuidelijke Nederlanden door middel van de barrièretractaten. In Nederland beseften velen op zo'n ogenblik dat juist het geneutraliseerde België een nuttige bolwerk tegen het Franse expansionisme vormde. Tijdens een Europese crisis gebruikten staats-

lieden en diplomaten beelden en voorstellingen die de Europese solidariteit der twee landen accentueerden.

Als de Europese politiek geen direct gevaar opleverde, besteedden de twee regeringen en de politieke elites vooral aandacht aan de financiële, economische, territoriale en waterstaatkundige kwesties tussen de twee landen. Speciaal ten tijde van het protectionisme, maar ook nadien poogden de Nederlandse en Belgische onderhandelaars de bijzondere belangen van de eigen staat optimaal te behartigen, zonder dat zij bereid waren tot redelijke concessies. Het ongenoegen dat daardoor bij onderhandelingen ontstond riep al gauw allerlei onaangename herinneringen uit het verleden op en bevestigde het ongunstige beeld dat men van de tegenpartij had. Nu hadden de twee landen in de decennia na 1839 allerlei onderwerpen te regelen die direct of indirect uit het scheidingsverdrag voortvloeiden. De regeling van die zaken langs diplomatieke weg verliep vaak bijzonder moeizaam. Niet alleen omdat zo grote materiële belangen op het spel stonden, maar ook omdat het psychologische klimaat waarin de onderhandelingen werden gevoerd door ongunstige historische herinneringen werd beheerst. Voor België vormden speciaal de diplomatieke touwtrekkerij rond de territoriale scheidingsvoorwaarden en het uiteindelijke teleurstellende resultaat ervan een pijnlijk trauma (10). Maar ook Nederland was door toedoen van zijn buurland diep gekwetst. De revolutie van 1830 had op pijnlijke wijze het land in een diplomatiek isolement gebracht en zijn zwakte onthuld. Omdat Nederland voorts meende in 1839 te grote materiële concessies te hebben moeten doen en zijn soevereiniteit over Westerschelde en Limburg door servituten ten gunste van België had zien verminderen, wenste Den Haag Brussel in materiële en territoriale kwesties liefst niet verder tegemoet te komen (11).

Het optreden van de hierboven geschetste positieve en negatieve voorstellingen en beelden hing nauw samen met de stand van de internationale betrekkingen en de daarvan afhankelijke bilaterale relaties. Zij vertoonden de opvallende afwisseling die ook de Nederlands-Belgische diplomatieke relaties kenmerkte. Toch hingen zij niet alleen af van de wisselende omstandigheden; zij gaven er op hun beurt ook zelf vorm aan. De voorstelling die het ene land van zichzelf én van de andere

staat bezat, versterkte in een gegeven situatie de tendens van het beleid omdat het zijn handelen tegenover de ander rechtvaardigde en de reacties van de wederpartij verklaarde en begrijpelijk leek te maken. De omstandigheden riepen met andere woorden bijpassende beelden op in de herinnering; hun functioneren verleende daarop aan de Nederlands-Belgische diplomatieke betrekkingen een schematische starheid die het vaste patroon van reageren bevestigde en versterkte.

In het navolgende zal worden geschetst welke beelden en voorstellingen in de Nederlands-Belgische betrekkingen functioneerden en welke betekenis zij daar bezaten.

BELGISCHE BEELDVORMING

geringschatting

Nederland werd door de Belgische intellectuele en politieke elites beschouwd als een oude en vooral als een ouderwetse natie. Het land was zwakker dan België en constitutioneel minder ver ontwikkeld. In de achttiende eeuw hadden de medestanders van Van der Noot nog wel een positief beeld van het Noorden bezeten; evenals de inwoners van andere Europese landen schatten zij de Republiek hoog wegens onder andere haar zestiende-eeuwse Opstand, haar economische voorspoed en haar liefdadigheid (12). Het lijkt mij niet gewaagd te veronderstellen dat de val van de Republiek en de Nederlandse machteloosheid en economische stagnatie tijdens de Bataafse en Franse tijd het oude positieve beeld teloor deed gaan. Zo was het mogelijk dat evenals in Duitsland (13) ook in België met de opkomst van de Romantiek een nieuw, maar ditmaal negatief beeld van Nederland gedaante aannam, omdat het zwakke Nederland zo duidelijk in de ouderwets geworden Verlichting was blijven steken. Reeds in 1814 en 1815 vertoonden katholieke en liberale Belgen de geringschatting voor het Noorden die ook voor later tijd zo karakteristiek was (14). Van die latere negatieve stemming getuigde bijvoorbeeld de jonge liberale journalist Paul Devaux op 6 september 1830, toen hij de wens naar eigen Belgische instellingen on-

derstreepte met de woorden: 'Nous n'aurons plus, dans notre marche progressive, à trainer comme un lourd boulet cette Hollande stationnaire ou rétrograde dont ni les vœux, ni les mœurs, ni les intérêts ne s'accordent avec les nôtres.' (15) En Jean-Baptiste Nothomb betoogde in 1833 hoe ongerechtvaardigd de leidende rol van Nederland in het Verenigd Koninkrijk was met het argument dat de Nederlanders 'n'ont ni la supériorité du nombre, ni la supériorité des lumières et pour aspirer à la domination, il faut l'une ou l'autre' (16). Het besef dat België in menig opzicht Nederland in de schaduw stelde, speelde na 1839 steeds mee in de diplomatieke betrekkingen en plaatste die relaties voor Belgen in een bijzonder perspectief dat door zijn eenzijdigheid staatslieden in Brussel verhinderde om de Nederlandse kant van de medaille te zien.

Dat België belangrijker en sterker dan Nederland was stond voor de zelfbewuste Belgische politieke en sociale elite vast. In de ogen van de Belgische gezant in Frankfort, De Briey, bijvoorbeeld, waren de Nederlanders 'un peuple d'une importance inférieure à la nôtre' (17). Tijdens de diplomatieke spanningen rond de afdamming van het Kreekrak en het Sloe, toen de minister van buitenlandse zaken Rogier even met de gedachte speelde 'de faire marcher les bataillons' (18) om de Nederlandse halsstarrigheid af te straffen, schreef Leopold II aan koningin Victoria: 'Il est toujours pénible de se voir bravé mais cela est presque intolérable de la part d'une nation inférieure en force et en population'. En nog in 1891 schreef de vorst: 'Nous avons le Congo; la Chine en est à la période de décomposition; les Pays-Bas, l'Espagne, le Portugal sont en décadence; leurs colonies seront un jour au plus offrant' (19).

toenadering

Op het eerste gezicht was het merkwaardig dat Belgische staatslieden ondanks hun lage schatting van Nederland toch regelmatig met de gedachte speelden om tot de een of andere vorm van samenwerking met het Noorden te komen en daarmee België's Europese positie te versterken. Te meer omdat verschillende Belgische geschiedschrijvers met hun

studies de algemene overtuiging steunden dat de twee volkeren historisch beschouwd vrijwel niets met elkaar gemeen hadden en daarmee sinds de zestiende eeuw uiteengegaan waren (20). Ook om ideologische redenen wensten Belgische staatslieden niet speciaal met Nederland samen te werken. Weliswaar bleken de Belgische liberalen meer dan de katholieken geneigd om in het protestantse, constitutionele Nederland een verwante natie te zien. Maar de reden waarom de eerstgenoemden vergaande toenadering tot het Noorden zochten, lag elders.

België en Nederland hadden, zo redden de Brusselse staatslieden, een zo groot en wederkerig belang bij elkaars onafhankelijkheid, dat toenadering voor de hand lag. Reeds in 1843 noemde bijvoorbeeld Lebeau Nederland 'le plus naturel allié de la Belgique' omdat zijn land bij een aantasting van zijn onafhankelijkheid daar steun zou kunnen vinden. Volgens Lebeau was het belang wederkerig: uit de Nederlandse geschiedenis bleek immers het belang van het Noorden bij de zelfstandigheid van het Zuiden. En de Leuvense hoogleraar Arendt achtte het reeds in 1845 geoorloofd dat België ter handhaving van zijn onzijdigheid samenwerkte met een ander land. Als mogelijke kandidaat noemde hij alleen Nederland (21). Lebeau vond trouwens al in 1840, toen tussen twee haakjes het wederzijds wanstouwen en de wrok over 1839 de bilaterale betrekkingen nog overschaduwde, dat de beveiliging van de twee landen tegen het overwicht van de grote mogendheden diende te rusten op goede economische samenwerking (22). De idee om zowel de politieke als de materiële belangen van België te bevorderen door middel van bilaterale economische samenwerking dook in de volgende decennia regelmatig op in Brussel, vooral toen de diplomatieke toenadering van 1848 de onderlinge vijandschap blijvend naar de achtergrond had geschoven. De argumenten die sindsdien voor die politiek geïnspireerde economische toenadering naar voren werden gebracht waren weinig origineel. De idee achter Lambermonts instructie voor de Belgische onderhandelaars die in 1851 moesten pogen een douane-unie met Nederland te sluiten was bijvoorbeeld '...défaire, au point de vue commercial, la révolution de

1830' (23). De herinnering aan de voordelige materiële samenwerking ten tijde van Willem I speelde bij dergelijke suggesties steeds mee. In 1860 poneerde een brochureschrijver dan ook (gedachtig aan de situatie onder het Verenigd Koninkrijk): 'La Belgique a d'immenses ressources naturelles, la Hollande tous de les faire valoir. Faisons un bon contrat qui consacre nos droits respectifs et garantisse notre prospérité réciproque' (24).

zelfbeeld

Om de bijzondere manier te begrijpen waarop Belgische regeringen en hoge ambtenaren samenwerking met Nederland opvatten, moet ik hier eerst ingaan op het Belgische zelfbeeld. België was in de ogen van verschillende van zijn politieke en diplomatieke vertegenwoordigers een respectabele oude en tevens een moderne dynamische natie die voorbestemd was om als de actieve kern van de Lage Landen de politieke en economische leiding te geven die de oude Nederlandse Republiek destijds op overigens onvolmaakte wijze vervuld had. De noodzakelijke initiatieven ter versterking van de strategische, diplomatieke en economische positie van de twee landen dienden van het moderne België te komen. Het stagnerende commerciële oud-Holland diende zich nu te laten leiden door de actieve, geïndustrialiseerde zustersnatie. Teneinde België in staat te stellen die heilzame rol te spelen, zou Nederland echter bepaalde redelijke concessies moeten doen die in 1839 helaas achterwege gebleven waren. Ook diende Nederland een even strikte neutraliteitspolitiek te voeren als België. Het was de regering in Brussel helaas onmogelijk een defensieve alliantie met Den Haag te sluiten, omdat België wegens zijn verplichte onzijdigheid een bondgenoot geen militaire bijstand mocht verlenen. Mede om die overweging speelden Belgische staatslieden en diplomaten vaak met de gedachte Nederland in het goede spoor van de neutraliteit te houden door middel van een nauwe vervlechting van economische belangen in een douane-unie of economische unie. Die vorm van samenwerking bood bovendien verschillende niet te versmaden stoffelijke voor-

delen die België onder het Verenigd Koninkrijk genoten had en waaraan ook na 1830 de herinnering levend was gebleven. Een douane-unie zou de volstrekte scheiding waarop 1830 uitgelopen was tot op zekere hoogte ongedaan kunnen maken en paste in dit opzicht uitstekend in het breder gefundeerde Belgische streven om de bepalingen van het verdrag van 1839 te rectificeren zonder die volkenrechtelijke grondslag van de staat zelf aan te tasten.

Tot verbazing van de Belgische staatslieden en diplomaten voelden hun Nederlandse collega's in het geheel niet voor hernieuwde intieme samenwerking. Hoezeer dergelijke Belgische suggesties in Den Haag op onbegrip stuitten, bleek bijvoorbeeld toen de in 1851 door Lambermont geïnstrueerde onderhandelaars hun douane-unievoorstel lanceerden. De Nederlanders konden eenvoudig niet geloven dat het ernstig bedoeld was en behandelden de suggestie 'comme une plaisanterie' (25). De terughoudendheid waarop de Belgische diplomatie ook bij andere gelegenheden stuitte in het Noorden leek haar een onverstandige ontkenning van de traditie volgens welke Nederland onder het Ancien Régime een actieve Europese politiek gevoerd had en het sluiten van allianties niet uit de weg was gegaan als het erom ging het Franse gevaar het hoofd te bieden (26).

In België verklaarde men de Nederlandse terughoudendheid met de veronderstelling dat in het Noorden de rancune over 1830 nog sterk leefde (27), en dat kortzichtigheid en struisvogelmentaliteit Den Haag beletten om zijn internationale belangen in het juiste licht te zien. Banning poneerde daarom dat Nederland net als Oostenrijk de kop in het zand stak en dan meende veilig te zijn voor zijn vijanden. Frère-Orbans medewerker op het departement van Financiën, Fisco, herinnerde eraan hoe Nederlandse politici tot 1866 veronderstelden dat hun land best kon voortbestaan als België van de aardbodem verdwenen zou zijn. Voor de opkomst van het Pruisische gevaar dat de twee landen bedreigde, was het Noorden zijns inziens lange tijd blind geweest: iedereen had het gevaar gezien 'les vieux Hollandais, seuls, dans leur égoïsme orgueilleux et aveugle, ne voyaient rien'.

En pas sinds de zomer van 1866 erkende de Nederlandse openbare mening dat de twee landen identieke belangen hadden waar het hun veiligheid betrof, aldus Fisco (28).

veiliger landsgrenzen

Nu was het probleem voor de Belgische staatslieden en diplomaten dat het volgens hen modernste en krachtigste deel van de Lage Landen ongelukkigerwijze ook het meest bedreigd werd door buitenlands expansionisme. Ook België's neutraliteit zou tijdens een Europese oorlog meer gevaar lopen dan de Nederlandse. Dat kon geen scherpzinnige memorieschrijver ontgaan. Teneinde België veiliger grenzen te verschaffen en het zodoende in staat te stellen op doeltreffender wijze zijn taak te vervullen, ook ten gunste van Nederland, was het volgens een niet onaanzienlijk aantal Belgische staatslieden noodzakelijk dat het grondgebied afgerond werd met Nederlands Limburg, het groot-hertogdom Luxemburg en de soevereiniteit of ten minste de mede-soevereiniteit van België over het Nederlandse deel van de Westerschelde. Op dit punt liep de opzet van het Belgische irredentisme met zijn streven naar hereniging met inwoners van het Verenigd Koninkrijk die in 1839 buiten de Belgische staat gesloten waren, parallel met de opzet de militaire veiligheid van het land te vergroten en daartoe beter te verdedigen grenzen te verwerven (29). Het ging hier meteen al om een groter doel dan het verminderen van wat Leopold I noemde 'the amount of charges in favour of Holland thrown upon Belgium under the treaty of 1839' (30). Met deze revisionistische tendens mengde zich bovendien nog de semi-expansionistische aspiraties van enkele Belgen. Zij hoopten door middel van gebieds-uitbreiding hun land de rol van Europees tussenrijk te laten spelen als een herrezen Bourgondië. Sinds het ontstaan van de Belgische staat had dit Bourgondicisme geleefd en aspiraties naar een grote rol in de Europese politiek gevoed. Banning heeft aan deze Belgische missiegedachte uiting gegeven op een wijze die later in de geschiedschrijving aandacht trok; maar hij vertegenwoordigde een oudere en bredere stroming op dit punt (31). De verschillende met elkaar verweven stromingen verleenden aan de Nederlands-

Belgische relaties iets ambivalents. Enerzijds immers was daar de genereuze missiegedachte bij de realisatie waarvan ook Nederland zijn internationale positie zou zien verbeteren. Anderzijds leefde een hiermee verweven zuiver Belgisch-nationale idee om ter wille van eigen veiligheid de grenzen te verruimen en de territoriale bepalingen van 1839 te ondermijnen of te herzien, desnoods ten koste van Nederland.

Speciaal de nadelige territoriale bepalingen van 1839 veroorzaakten in België's staatkunde en diplomatie een revisionisme dat meer was dan een psychologisch verklaarbare zoete pijn. Geen staatsman of strateeg kon over het hoofd zien dat de nationale grenzen extra moeilijk te verdedigen waren omdat Nederlands Limburg met de vesting Maastricht en het groot-hertogdom Luxemburg buiten het nationale territoir vielen. Niemand kon over het hoofd zien dat België weliswaar Antwerpen uitbouwde tot nationale vesting, maar dat Nederland dankzij zijn soevereiniteit over de Westerscheldemonding, de toegang aan oorlogsschepen kon ontzeggen en daarmee de hele conceptie achter de geconcentreerde Belgische defensie teniet kon doen. Terecht signaleerde de scherpzinnige Lambermont in 1858 naar aanleiding van de Antwerpse fortificatie 'le système de défense que l'on cherche à fonder en Belgique est un nonsens s'il ne suppose l'alliance active des Pays-Bas' (32). Nederland leek aldus beschouwd een absoluut onvermijdelijke bondgenoot. Dat was het al als in vredes-tijd Brussel samen met Den Haag toezicht hield op het onderhoud van de vaargeul die België's grootste haven met de zee verbond. Maar dat werd het helemaal als een internationaal conflict dreigde.

moeilijke onderhandelingspartner

Nederland mocht op bepaalde ogenblikken een welkome en zelfs onmisbare steun voor België schijnen, het was in zekere zin een onaantrekkelijke partner wegens zijn economische belangenbehartiging en territoriale positie. De moeilijke onderhandelingen over de afkoop van de Scheldetol in 1863 wekten in Brussel associaties die erop duiden dat op dit punt een bijzonder ongunstige voorstelling van het Noorden bestond. Zij maakte ook de houding van de gezant in Den

Haag Du Jardin bepaald onwelwillend. Maar ook in een officiële memorie van het ministerie van Buitenlandse Zaken bleek de herinnering aan de historische Nederlandse onderdrukking van de Antwerpse handel en scheepvaart springlevend te zijn (33). Individuele Belgische staatslieden getuigden voorts in het openbaar van de weinig vleeiende opvattingen over de Nederlandse handelspolitiek. Leopold I kenmerkte de invoering van de Scheldetol op een rivier die dankzij de Franse Revolutie reeds de vrije scheepvaart gekend had als 'coming back on the old trick of closing the Scheldt altogether' (34). En Rogier beschreef niet ten onrechte de Scheldetol als 'ce vestige, le dernier de cette espèce qui existe en Europe, des idées d'un autre temps' (35). Nederland had met andere woorden in 1839 voorrechten verworven die toen al uit de tijd waren. Dat paste goed bij het beeld van een ouderwetse natie en het sloot ook aan bij de voorstelling die men in België van de inhalige en onredelijke Nederlandse economische politiek bezat.

Evenals Duitse scribenten uit de eerste helft van de vorige eeuw vonden ook veel Belgen dat de Nederlanders beperkte en inhalige wezens waren die schrapeerigheid paarden aan spreekwoordelijke traagheid. Speciaal die laatste eigenschap was erg hinderlijk voor een Belgisch diplomaat die met het Noorden in onderhandeling trad. Daarom verzuchtte de gezant in Den Haag in 1862 'l'immobilité administrative de la Néerlande est encore insurmontable comme avant 1830' (36). Berustend schreef hij een andere keer 'ainsi vont les choses en ce pays où le prix du temps est le seul qui ne soit pas connu' (37). De gezant merkte verder op dat de Nederlanders waren 'de fort braves gens, (ils) acceptent volontiers ce qu'on leur offre, mais ils rendent rarement' (38). In de ogen van deze diplomaat van wie toch zoveel afhing als het om de cultivatie der diplomatieke betrekkingen ging, waren de Nederlandse onderhandelaars echte letterknechten die nooit op het grote belang letten, maar met hun politiek desnoods opwekten 'les défiances, les antagonismes des temps passés sous prétexte d'un mesquin intérêt' (39). Dat de Nederlandse regering in de twee-

de helft van de jaren 1860 Kreekrak en Sloe liet afdammen zonder zich (volgens Brussel) te bekommeren om de eventuele verzanding van de Westerschelde die ten gevolge van die waterwerken kon volgen, verbaasde de Belgische diplomatie allerm minst. Sinds het twintigjarige diplomatieke dispuut over de Nederlandse afdamningsplannen in Zeeland in 1846 ontstond, waren de Belgische politici en diplomaten ervan overtuigd dat Nederland geen concessies deed en beweerde geheel in zijn recht te staan bij de voorgenomen waterwerken, om geld te verdienen aan de inpolderingen bij de dammen én daarbij ook nog de Antwerpse handel afbreuk te doen. Dat laatste door de haven van Vlissingen met het Europese spoorwegnet (via de dammen) te verbinden en desnoods de vaargeul van de Westerschelde te laten verzanden. In het algemeen bestond immers boven de Moerdijk de handelstraditie van 'l'égoïsme national er d'une sorte de droit historique à l'exploitation des autres nations' (40). Deze opvattingen leefden natuurlijk ook buiten de kring van staatslieden en diplomaten. Het liberale Antwerpse blad le Précurseur wist in 1846 dan ook precies waarom het de Nederlandse handelspolitiek te doen was: 'l'amoindrissement du commerce belge, à défaut de son extinction, l'appauvrissement de l'Escaut, à défaut de son enchaînement' (41). En in 1867, toen de Scheldekwestie tot heftige diplomatieke incidenten leidde, vroeg Snellaert aan zijn Utrechtse oud-studiegenoot, de hoogleraar Vreede: 'Ware het niet mogelijk in Holland andere belangen dan de beursbelangen hoog te doen spreken, en eene Nederlandschdenkende aristocratie in 't leven te roepen?' (42) Hoe dit ook zij, bilaterale spanningen leidden tot de stimulering van de bestaande voorstellingen en die konden zich dan verdichten tot de idee dat de Nederlandse diplomatie jegens België een kwaadaardige systematiek bezat waarin elke demarche zijn eigen ongunstige betekenis bezat. Zo kon Rogier in het begin van 1867, toen de Nederlands-Belgische betrekkingen op een dieptepunt waren aangeland, schrijven: 'Il y a toute une série de mauvais procédés de la part de la Hollande à-vis de la Belgique' (43).

expansionisme

Het ongunstige beeld van Nederland als onderhandelaar over commerciële en territoriale onderwerpen leidde soms tot grootscheepse revisionistische plannen, als het geconfronteerd werd met de harde werkelijkheid van de ongunstige territoriale positie van België. Dit bleek in een memorie die een hoog ambtenaar op het ministerie van Financiën, E.L.J. Fisco, opstelde ten tijde van de Deense oorlog en kort na de afkoop van de Scheldetol. Hij poneerde daarin zonder meer: 'l'histoire des trois derniers siècles m'a convaincu de la jalousie incurable de la Hollande à notre égard. Nonobstant les traités, l'Escaut ne sera réellement libre que nous posséderons toute la rive gauche.' Vervolgens schetste hij hoe België evenals Sleeswijk aan alle kanten openlag voor een rampzalige invasie. Vooral om Veiligheidsoverwegingen diende België zijns inziens betere strategische grenzen te verkrijgen met behulp der grote mogendheden. 'Pour que la Belgique eût la force indispensable à l'accomplissement de la mission d'intérêt européen que la Conférence de Londres lui a donnée, elle devrait comme sous les rois francs, avoir la Moselle et le cours du Rhin jusqu'à la mer pour limite à l'Est et au Nord.' Met die gebiedsafronding kon een begin gemaakt worden in Nederlands Limburg, Zeeuws-Vlaanderen en het groothertogdom Luxemburg. De verwerving van de gehele linker Schelde-oever zou niet gemakkelijk zijn. Maar uit de toegevoegde statistische gegevens kon de lezer opmaken hoezeer de Belgische economische invloed al in Zeeuws-Vlaanderen was doorgedrongen. Met deze memorie zijn wij weer terug op het beeld van het zwakke, achterlijke Nederland dat niet bij machte was zijn eigen provincies doelmatig te ontwikkelen, maar wel België dwars zat als het grotere territoriale veiligheid zocht. Het ideaal van de Belgische missie hing hier nauw en enigszins paradoxaal samen met het besef van 's lands militaire kwetsbaarheid. Het emotioneel, strategisch en economische gefundeerde irredentisme was hier verweven met het semi-expansionisme van de missie-gedachte.

Nu zou later blijken dat uitbreiding van grondgebied voor België in Europa niet was weggelegd en dat alleen overzee een gebiedsafronding te vinden was. Het merkwaardige was echter dat Fisco's memorie (44) bedoeld was als een antwoord op het door hem als vruchteloos beschouwde koloniale expansionisme van de hertog van Brabant. Het vormt een goede aanleiding om na te gaan welke voorstellingen België van Nederland als koloniale mogendheid bezat.

In Belgische ogen bezat Nederland ook overzee gebieden waarvan het wegens zijn geringe economische dynamiek eigenlijk geen nut had. Ook in Nederlands-Indië leek zich daarom een mogelijkheid voor te doen voor Belgische expansie. Natuurlijk werden de koloniale aspiraties van de hertog van Brabant niet door de meerderheid van het 'wettelijke land' gedeeld. Maar het nam niet weg dat bepaalde Belgische geestverwanten van de latere Leopold II in de jaren 1860 hoopten op de een of andere manier mee te kunnen profiteren van Nederlands-Indië dat voor Nederland toch veel te groot was. Zij zagen hun mening bevestigd door uitlatingen van liberale ministers in Den Haag waaruit bleek hoezeer men daar ook doordrongen was van het Nederlandse gebrek aan mensen en kapitaal om het koloniaal bezit optimaal te gebruiken. Toen in 1861 de hertog van Brabant de gezant Du Jardin om nauwkeurige koloniale informatie vroeg, schreef de laatste hem over dit Nederlandse besef van ontoereikende middelen en besloot hij dat Borneo best aan België kon worden overgedaan. 'Pour nous ce serait une magnifique colonie; pour eux, c'est au moins une inutilité ou une cause de faiblesse' (45). In 1866 leidden uitlatingen van Thorbecke en Franssen van de Putte tegenover Belgische afgezanten die Leopold II's troonsbestijging in Den Haag kwamen melden, tot te hoog gespannen verwachtingen bij de vorst en zijn kring van koloniatoren in spe. De ministers spraken toen over de te grote omvang van het Nederlandse koloniale bezit met Leopold II's vleugeladjutant Ficquelmont die dat trouw overbracht. Maar ook Du Jardin wist Rogier frappante

mededelingen te doen: 'Tous sont d'accord que les possessions des Pays-Bas aux Indes sont trop considérables pour les ressources militaires et la population de la mère-patrie, et qu'une partage de ces possessions avec une puissance non-envahissante mais active et industrielle comme la Belgique qui trouverait là à utiliser l'exubérance de ses forces en hommes et à appliquer ses instincts miniers et cultivateurs, serait un bienfait pour les deux Etats.'

Al zou een verkoop voor Nederland om psychologische redenen onaanvaardbaar zijn, schreef de gezant, wellicht waren er andere mogelijkheden voor samenwerking die tot hetzelfde resultaat leidden. Nu maakte de pers zich spoedig meester van het onderwerp en bleken zowel koning Willem III als de openbare mening verontwaardigd te zijn over de idee van een verkoop. Zozeer zelfs dat de koning een Belgisch voorstel voor een spoedig bezoek van Leopold II aan Nederland op de lange baan schoof. (46)

Het belette Rogier evenwel niet om de Nederlandse gezant begin maart 1866 te polsen over de mogelijkheid een douane-unie tussen de twee landen te sluiten. Het bezit van een stuk Nederlands-Indië zou België nopen een oorlogsvloot te bouwen; daarom polste de liberale minister de gezant over een gezamenlijk gebruik van de Nederlandse koloniën in het raam van zo'n unie. Door middel van een dergelijke economische samenwerking zou de toestand van vóór 1830 ook op koloniaal gebied ten dele worden hersteld, zonder dat er militaire nadelen aan kleefden, redeneerde Rogier kennelijk. (47)

Ook bij latere Belgische speculaties over een douane-unie met Nederland bleven de Nederlands-Indische bezittingen meespelen. In 1869 bijvoorbeeld, stelden Banning en Lambermont memoires op over de vorm die zo'n unie zou moeten aannemen. Daarbij besteedden zij ook aan het koloniale aspect aandacht. Banning poneerde evenwel dat de winst van een economische unie voor België vooral in de internationaal-politieke sfeer lag. Lambermont bleek meer oog voor de economische kant van het onderwerp te hebben. Hij wilde eigenlijk de klok ten voordele van België enkele decennia terugdraaien. Volgens hem

dienden namelijk onder een economische unie van België, Nederland en Luxemburg de helft van de goevernementsprodukten in Antwerpen op de veiling te worden gebracht. Die goederen zouden alleen door Belgische schepen vervoerd mogen worden. Het plan was op dit punt natuurlijk onuitvoerbaar, omdat Nederland juist ernaar streefde de Indische economie te liberaliseren en toestond dat koloniale produkten op Java of elders verkocht werden. Lambermonts plan verdient hier evenwel aandacht omdat eruit blijkt hoezeer het beeld van het economische leven onder het Verenigd Koninkrijk zich had vastgezet en niet alleen Leopold II een gefixeerde idee van het voordelige Nederlandse kolonialisme bezat. (48)

NEDERLANDSE BEELDVORMING

tweederangs status

De Nederlandse politieke elite beschouwde de Europese staatkunde en de Nederlands-Belgische betrekkingen met heel andere ogen dan de Belgische. Om te beginnen vond men in het Noorden België helemaal niet superieur aan Nederland. België mocht constitutioneel verder ontwikkeld zijn dan Nederland in de jaren 1840 en kon dankzij zijn economische opgang verbluffende staaltjes van techniek en modern comfort aan de Nederlandse reiziger vertonen. (49) Maar toch bleef er iets tweederangs aan de schepping van 1830, bijvoorbeeld wat haar Europese status betrof. Want was de verplichte neutraliteit eigenlijk niet iets minderwaardigs? Het antwoord op die vraag was niet moeilijk. 'België is in eene andere positie en de neutraliteit van België is gewaarborgd; wij zijn onafhankelijk', poneerde bijvoorbeeld de directeur van het kabinet des konings, F.L. de Kock, fier toen hij in 1863 de grote Nederlandse vrijheid van handelen in de Poolse kwestie aanduidde. (50) Inderdaad bezat het verschil tussen vrijwillige en verplichte onzijdigheid voor de Nederlanders destijds grote betekenis. Met instemming citeerde bijvoorbeeld een Utrechtse promovendus Metternichs opinie over het onderwerp

die luidde: 'Un Etat qui se place sous la garantie d'un autre Etat, perd la fleur de son indépendance' (51). Toen de Journal des Débats wist te melden dat op de Luxemburgse Conferentie van 1867 het plan bestond om niet alleen het groothertogdom maar ook Nederland te neutraliseren, reageerde de liberale Arnhemse Courant heftig: 'Er is voor een volk nog iets meer beleedigends in dan voor een individu, na met eere de regten en magten van den vrijen man te hebben uitgeoefend, van die regten te worden ontzet en onder voogdij te worden geplaatst.' En de antirevolutionaire voorman Groen van Prinsterer viel het verzet van de conservatief Vreede tegen een onzijdigheidsverklaring bij met de woorden: 'In de schulp der neutralisatie te kruipen houd ik met U voor eene

averechtse wijsheid' (52).

Belgiës internationale positie was ook om andere overwegingen minder comfortabel dan de Nederlandse, vond het Noorden. Het Zuiden was door zijn geografische ligging kwetsbaarder dan Nederland en het Franse expansionisme maakte zijn positie extra precair. In Europa circuleerden daarom voortdurend geruchten dat Frankrijk op een geschikt ogenblik wachtte om zich van België meester te maken. Toen het Tweede Keizerrijk Brussel herhaaldelijk onder diplomatieke druk zette die ook Belgische staatslieden het ergste deed vrezden, scheen de positie van het land precair te zijn. Het was geen wonder dat de Opregte Maastrichter Almanak voor 1867 vond dat 'België (was) genepen gelijk een luis tusschen twee nagels' (53). De scepsis over de handhaving van de Belgische onafhankelijkheid wegens 's lands 'opene en overall genaakbare grenzen' dateerde trouwens van 1830. Niemand minder dan Thorbecke had toen, ook wegens de Belgische geo-

grafische ligging, een zelfstandig België een kort leven voorspeld. (54)

Het verschil met de commentaren van Franse waarnemers was dat men in Nederland te zeer lotsverbonden met België was om genoeg te kunnen scheppen in het tafereel van werkelijke en veronderstelde Belgische fragiliteit. België kon in een handomdraai door het Franse leger ingepalmd worden; maar het was twijfelachtig, volgens de conservatieve generaal Nepveu, of Nederland dan ongemoeid zou blijven. Terecht noemde onder anderen Willem II en Vreede België de 'voormuur' van het Noorden. En Vreede voegde eraan toe 'als wij het te gronde laten gaan, zijn wij zelf iets later reddeloos verloren' (55). Ook voor Franse suggesties voor een verdeling van België voelden verantwoordelijke Nederlandse staatslieden niets. Toen de Franse minister van Buitenlandse Zaken Drouyn de Lhuys zijn Nederlandse collega Cremers in 1865 voorzichtig iets dergelijks suggereerde, hield de laatste zich van de domme. Niet alleen koesterde hij als liberaal waardering voor het constitutionele buurland en wenste hij zich niet te compromitteren tegenover de andere grote mogendheden door met Frankrijk in zee te gaan, maar ook vond hij terecht dat 'l'existence d'un pays neutre entre la France et la Hollande était pour celle-ci la meilleure garanti de son indépendance' (56). Die politieke overweging had ook Thorbecke ertoe gebracht om in 1852 en 1853 tijdelijk af te wijken van de afzijdigheidspolitiek die Nederland doorgaans voerde, en met Engeland en Pruisen te overleggen wat gezamenlijk tegen Napoleon III's expansionisme kon worden gedaan. (57) Kortom, toen Nederlandse staatslieden sinds 1840 gingen inzien dat België een nuttige barrière tussen Nederland en België vormde, volgden zij met ongerustheid het verloop van de internationale crises - zonder doorgaans iets anders dan welwillende woorden aan het Zuiden te besteden. Een voorbeeld van de Nederlandse bereidheid om de solidariteit met België te onderstrepen, maar zich verder op geen enkele wijze aan de bedreigde kleine buurstaat te binden, vormde de internationale crisis van 1859. In de eerste maanden van dat jaar kreeg de gezant

in Den Haag heel wat vleierende woorden te horen; Willem III bood impulsief zelfs 'au Roi pour lui, pour sa dynastie, pour la Belgique (son) concours loyal et sincère' aan. En de minister van buitenlandse zaken bevestigde nadien dat Willem III ook het standpunt van de regering vertolkt had (58). Teleurgesteld moest Du Jardin echter vaststellen dat alle vriendschapsbetuigingen van hooggeplaatste Nederlanders 'ne se sont traduites par aucune ouverture formelle ou proposition directe' (59). Het lijkt voor de hand te liggen om zowel de Nederlandse bezorgdheid voor België als de terughoudendheid op het gebied van samenwerking voor een belangrijk deel toe te schrijven aan België's benarde positie.

bezorgdheid

Ook de 'tweespalt der clericalen en liberalen' die België leek te 'verteren' (60) en het in Nederlandse ogen zwakke nationale besef in het Zuiden, wekten in het Noorden eerder bezorgdheid dan voldoening. Het ontging de Nederlandse commentatoren namelijk niet dat de externe Europese problemen voor België op ongelukkige wijze samenvielen met grote politieke verdeeldheid. De anti-revolutionaire vice-president van de Raad van State Mackay, nam daarom in 1857 aan dat een Franse inval een eind aan de Belgische onafhankelijkheid maakt zou hebben, als toen het Belgische leger in actie had moeten komen om de antikatholieke relletjes te onderdrukken die wegens de invoering van de wet op de liefdadige instellingen waren uitgebroken (61). Informatief was ook het beeld dat de conservatieve oud-minister Forstner van Dambenoy zich in 1860 van België's positie vormde op zijn reis door het land.

Forstner meende namelijk dat België weliswaar in materiële zin zeer voorspoedig was, maar door zijn politieke verdeeldheid en zijn in straatterror onttaarde vrijheid rijp was voor een Franse inlijving. Hij merkte ook op hoe zwak het nationale bewustzijn in het land eigenlijk was en hoezeer Belgische staatslieden daarom onder vier ogen verklaarden te wanhopen aan de toekomst van hun land. Dat laatste ondanks hun behoefte om in het openbaar

hoog op te geven van hun vaderlandsliefde en anti-Franse vrijheidszin. Met hun patriottische demonstraties provoocerden zij volgens Forstner evenwel alleen maar het Franse gevaar (62). Deze gedachte getuigde van de toenmalige Nederlandse opvatting dat een klein land het best een geruisloze politiek kon voeren. In Nederland kon men niet begrijpen waarom de Belgen steeds blijk gaven van 'die zekere luidruchtigheid in het staatkundige' waarmee men zich in het Zuiden voorbereide op tegenweer (63). De opvatting gold trouwens ook voor de Nederlands-Belgische betrekkingen. Toen de Kamer van Afgevaardigden in januari 1863 de door Nederland gewenste koppeling van de Maas-kwestie aan de afkoop van de Scheldetol afkeurde, verzuchtte het liberale Tweede Kamerlid Van Heukelom: 'wat zijn die Belgen brutaal geweest' (64).

In Nederland werd de politieke verdeeldheid van België dus niet aangegrepen om het bestaansrecht van het land te ontkennen. Evenmin gebruikte men het schijnbare gebrek aan Belgisch nationaal bewustzijn om de val van het land te voorspellen. Weliswaar volgde de gezant in Brussel Gericke de ontwikkelingen van de Belgische publieke opinie in 1865 nauwkeurig, toen Leopold I's naderende einde het startsignaal scheen te kunnen worden voor het Franse expansionisme in noordelijke richting. Maar de gezant zelf was ervan overtuigd dat het overlijden van de stichter der nationale dynastie juist de nationale solidariteit zou verhogen. Hoe dit ook zij, toen een Belgische missie de troonsbestijging van Leopold II in Den Haag kwam melden, werd zij daar opvallend voorkomend ontvangen. Tot opluchting van het Noorden had België de troonswisseling overleefd zonder pro-Franse demonstraties (65). Dat alles nam natuurlijk niet weg dat men in Nederland, als het zo te pas kwam, verklaarde dat de Belgische samenleving eigenlijk geen duidelijk nationaal karakter had. Maar zulke ontboezemingen vloeiden vooral uit de pen als de bilaterale betrekkingen een dieptepunt hadden bereikt. In 1830 had de toen nog conservatieve Thorbecke nog opzettelijk het eigen karakter van de Belgische samenleving gerelativeerd met de woorden: 'Noch naar den kant van Frankrijk, noch aan

de Hollandsche zijde kan ergens eene vaste scheidslijn worden getrokken, op welke de Belgische geaardheid de Fransche en Hollandsche ontmoet, zonder in dezelve onmerkbaar over te vloeien' (66). En toen de crisis rond de afdamming van Kreekrak en Sloe een hoogtepunt had bereikt, herinnerde de liberale Arnhemse Courant zijn lezers eraan dat België eigenlijk een namaaknatie bevatte die in het leven geroepen was door de Europese diplomatie en gedoemd was te vallen als de grote mogendheden er genoeg van hadden (67). Maar die laatste uitval diende om af te keuren dat een zwak tweederangs land het gewaagd had om Nederland te dreigen met internationale interventie, niet om België's bestaansrecht in twijfel te trekken.

Voor Nederlandse liberalen bestond er zelfs een bijzondere reden om België ondanks zijn zwakke Europese en interne positie te waarderen en zich niet te mengen in het koor van Europese pessimisten en critici die België's ondergang voorspelden. Waarderende liberale stemmen klonken in 1860 duidelijk, toen de Belgische regering ter gelegenheid van de herdenking der dertigjarige onafhankelijkheid, de anti-Nederlandse elementen in de september-feesten, in de Brabantonne en in de officiële eed der overheidsdienaren liet vervallen (68). De liberale auteur Vissering schreef toen in de Gids: 'België heeft reden dien dag feestelijk te gedenken. Als zelfstandige staat heeft het eene eervolle plaats in de rij der Europeesche staten ingenomen' (69). En het Bijblad van den Economist herdacht Charles de Brouckère met de woorden: 'men begroet in hem een van die mannen die door de kracht hunner eerlijke overtuiging, hun waar patriottisme en hunne talenten, België in den korten tijd tot den krachten constitutioneelen staat hebben gevormd, welken het thans vertoont' (70). Maar deze waardering werd wel genuanceerd en met Nederlands superioriteitsgevoel verweven. De praktijk van het Belgische constitutionele leven bleef namelijk achter bij Nederland, meenden de commentatoren. Evenals Nederlandse conservatieven keurden ook de liberalen af dat het Belgische parlementaire leven 'door den partijstrijd overheerscht (werden)' (71). De conservatief-liberaal De Bosch Kemper poneerde zelfs:

'Het schijnt twijfelachtig of de vorm waarin de algemene zaken thans in de Belgische kamer behandeld worden wel navolging verdient' (72).

Daarbij kwam dat België volgens de Nederlandse liberalen ook geen zuiver voorbeeld van economisch liberalisme vertegenwoordigde. De Gids signaleerde bijvoorbeeld teleurgesteld dat de Belgische belastinghervormingen niet meer waren dan schijn-liberalisme uit de onprincipiële fiscale school. Alleen Engeland bood een voor Nederland navolgingswaardig voorbeeld van principieel correcte belastingheffing (73). Daarom was het voor een andere liberale commentator haast onverdragelijk dat men in België kritiek uitte op het Nederlandse koloniale protectionisme. In feite was de Belgische handelspolitiek immers minder liberaal dan de Nederlandse. Daarom kwam volgens hem de Belgische kritiek op de Nederlandse economische politiek in Indië voort uit afgunst (74). Het was een voor de hand liggende conclusie. 'In Nederland was men doordrongen van de eigenaardige stelling...die onze rijke volkplantingen ons ook in Europa geven' (75). Ook door zijn koloniaal bezit was het Noorden superieur aan het Zuiden. Regeerde de Nederlandse koning eigenlijk niet over tientallen miljoenen onderdanen? Was Nederland niet de tweede koloniale mogendheid ter wereld? Zowel om prestigeredenen als wegens economische motieven kende de politieke elite grote waarde aan Oost-Indië toe. Zo noemde de Indische Bij de kolonie 'een kostbaar erfgoed...de prijs van den moed en den ondernemingsgeest onzer voorvaderen'. Zij waren na de afscheiding van België 'niet meer alleen eene winstgevende bezitting voor het moederland; zij zijn het plegtanker van Nederland geworden' (76). Kortom, de overweging waarom Leopold II het Nederlandse kolonialisme bewonderde en waarom hij poogde tot de een of andere vorm van samenwerking tussen de twee landen in Nederlands-Indië te komen, vormde voor het Noorden juist een doorslaggevende reden om zich ook overzee vast te klampen aan hetgeen van het vroegere dominium der VOC was overgebleven. Zoals gezegd leidde Leopold II's poging tot koloniale samenwerking in 1866 tot een verkoeling in de relaties; een der-

gelijke gestalte kon en wilde Den Haag niet aan goede Nederlands-Belgische betrekkingen geven (77).

strikte afzijdigheid

Waarom heeft Nederland niet geprobeerd België effectiever te steunen als het overtuigd was van het belang van het voortbestaan van dat bolwerk tegen Frankrijk? Er bestonden in de eerste plaats duidelijke praktische bezwaren tegen een Nederlandse alliantiepolitiek, zelfs als zij de vorm aannam van een douane-unie. Maar de Nederlandse diplomatieke concepties na 1839 verzetten er zich ook krachtig tegen. De grimmige humor van de geschiedenis wilde dat juist de Belgische Revolutie en de Londense Conferentie aan de afzijdigheidspolitiek jegens Europa in het algemeen en België in het bijzonder veel bijgedragen hadden. door een heel ander beeld van de diplomatieke mogelijkheden en vooral van de diplomatieke onmogelijkheden te scheppen dan voor 1830 had bestaan. Sinds de Patriottentijd immers, hadden de Nederlandse politieke en intellectuele elites gepoogd de positie van het land in de wereld opnieuw te bepalen. Hun pogingen bewogen zich tussen het streven naar het herstel van de oude macht der Republiek op nieuwe grondslagen (78) én de aanvaarding van de bescheiden plaats die een tweederangs mogendheid toekwam. De vereniging van Noord en Zuid in 1815 was een poging in de zin van het eerste alternatief (79). De mislukking van dat experiment had in Nederland zo'n diepe indruk gemaakt, dat het zich verder afzijdig wilde houden van een Europese statengemeenschap waar recht en billijkheid met voeten werden getreden. Immers, door het revolutionaire België als gelijke van Nederland te behartigen, hadden grote mogendheden een beginselloze diplomatie ingeluid 'consistant à reconnaître les faits accomplis sans en examiner la légalité' (80), poneerde een Nederlands minister van buitenlandse zaken in een diplomatieke circulaire van 1861. Tien jaar later verklaarde de antirevolutionaire staatsman Elout van Soeterwoude dat 'van het revolutiejaar 1830 de onzekerheid van alle overeenkomsten en van alle toestanden' dateerde (81). In 1862 had hij de Tweede Kamer

erop gewezen dat de zwarte Europese politieke horizon toegeschreven diende te worden aan de schending van de rechtsbeginselen in 1830 (82).

Daarbij kwam dat de internationale interventie die Nederland dwong tot het terugtrekken van zijn troepen in 1831 nog jaren later een Nederlands diplomatiektrauma bleef vormen. Juist die maatregel demonstreerde volgens latere auteurs, dat de grote mogendheden de kleine landen in de hoek drukten en zich niet bekommerden om de vraag wat de rechtvaardigheid vereiste (83). Speciaal grievend voor Nederland was natuurlijk geweest dat Engeland zijn oude bondgenoot had laten vallen. En nog in 1867 verzuchtte de overigens jegens België bepaald niet vijandige gezant Gericke: 'België blijft het troetelkind van Engeland' (84).

Niet alleen herinnerde België Nederland aan zijn neergang en definitieve devaluatie als Europese mogendheid, maar ook bleek het scheidingsverdrag van 1839 een bijzondere mentale hypotheek op de bilaterale relaties te leggen. In de voorstelling van J.J. Rochussen, die als minister nu juist in 1841 de afwikkeling van de scheidingsonderhandelingen zakelijk en efficiënt had doen verlopen, bleef het tractaat voor zijn land ook achteraf vernederend en schadelijk (85). Willem III zat het verdrag in 1859 nog zo hoog, dat hij bij zijn toenaderingspoging van 1859 eerst aan de Belgische gezant verklaarde dat bepaalde verdragen hem minder welgevallig waren: 'celui des 24 articles ne m'a été agréable, mais il existe et je le maintiendrai dans toute sa étendue et sa force' (86).

Hoewel de moeilijkheden die Nederland direct na 1839 op handelspolitiek en koloniaal gebied met het Tolverbond en Engeland had en het heersende defaitisme binnenslands, al voldoende waren om de Nederlandse diplomatie tot de grootste voorzichtigheid te manen, was het speciaal de les van de Belgische revolutie die Den Haag scheen te nopen tot een politiek van strikte afzijdigheid. Terecht merkte de diplomaat Van Karnebeek dan ook in 1864 op: 'Nederland heeft zich na de miskennis en teleurstelling die het in de Belgische kwestie van alle kanten ondervonden had, hoe langer hoe meer teruggetrokken op een geheel geïsoleerd standpunt' (87).

Dat hield in dat Nederland ook poogde zijn handen tegenover België vrij te houden. Zijn voorstelling van de gang van zaken in de internationale politiek bekrachtigde de rationele argumenten die tegen een actieve alliantiepolitiek jegens België pleitten. En het ongunstige beeld van de scheidingsvoorwaarden bekrachtigde de verstandelijke overwegingen die economische of territoriale tegemoetkomendheid ontrieden.

zelfvertrouwen herwonnen

Hoewel Nederland in de jaren na 1848 zich de vernedering van de periode 1830-1839 uitstekend herinnerde, had het zijn bescheiden internationale positie toen definitief aanvaard. Het concentreerde zich op het binnenland en besteedde zijn energie aan de vervolmaking van de constitutionele staat en de liberalisering van de economie. Het herwon daarmee zijn zelfrespect en vond er bovendien een nieuwe reden tot trots. Want met de ontwikkeling van staat en samenleving trad Nederland op een terrein waar het 'de vergelijking met die andere volken niet (hoefde) te duchten' (88). Het curieuze was dat de bestuurlijke volmaaktheid van het voorbeeldig-constitutionele Nederland zowel een morele superioriteit als een veilige internationale positie leek te verschaffen. Laatstgenoemd voordeel vloeide volgens conservatieven en antirevolutionairen voort uit de eendracht waarmee de natie bouwde aan 'de milde ontwikkeling van onze regten' (89), en volgens de liberalen uit het grote verschil dat ontstond tussen Nederland en autoritair geregeerde monarchieën als de Franse en de Pruisische (90).

De staatkundige superioriteit van Nederland verschafte evenwel vooral een grote morele voldoening; in het voorgaande werd al geschetst dat België ook op politiek en economisch gebied werd geacht bij Nederland achter te staan. In 1855 wees Mackay zijn vaderland nog slechts een eervolle plaats in de wereld aan wegens zijn oude positie als handhaver 'der ware vrijheid en des regts' (91). Maar in 1863 wist de minister van buitenlandse zaken dat het land een voorbeeld voor de rest van de wereld geworden was: 'Nederland,

dat jaren lang voor zijne vrijheid had gestreden, een der best geregeerde landen van Europa, een voorbeeld van orde en vrede' mocht daarom zijns inziens best in de Poolse kwestie bij Rusland protesteren (92). Ook op het gebied van de handelspolitiek gaf het land volgens Asser een voorbeeld dat het 'krachtige zedelijken invloed' verschafte (93). En toen het Nederlandse leger een bepaald nieuw wapen om humanitaire redenen niet wilde gebruiken, tekende luitenant-generaal Weitzel in zijn dagboek aan: 'Het blijkt dus dat wij in 1866 aan het overige beschaafde Europa ver vooruit waren..' (94). Het was duidelijk dat Nederland zijn zelfvertrouwen herwonnen had en met zelfverzekerdheid omringende naties woog en te licht bevond.

Maar juist deze manier om de omringende staten te beschouwen stond ver af van een denkwijze die een actieve diplomaat kon leiden en inspireren. Dat was ook de bedoeling niet; de hierboven geschetste ideeën waren voor binnenlands gebruik bestemd en hoefden buitenslands niet te dienen, daar afzijdigheid in Nederland de hoogste diplomatieke wijsheid bleef. Kenmerkend voor dat diplomatieke uitgangspunt was de opvatting die de conservatief-liberaal Van Goltstein in de Tweede Kamer uitsprak: 'voor een staat als de onze, een handelsstaat, een staat met uitgestrekte overzeesche bezittingen, die geene plaats in de rij der grote mogendheden bekleedt en als zodanig elke tegenkanting niet met kracht kan afweren..(is)..een staatkunde van onzijdigheid en van afzondering bij de regeling van die algemeene Europeesche belangen, de ware' (95).

Hij verkondigde wat algemeen gedacht werd. Op het eind van de Krimoorlog had de impulsieve hoogleraar Vreede dezelfde gedachte met meer verve vertolkt toen hij uitriep: '..gelukkig Nederland, dat thans door geene Alliantieën beknelde, geene rekening maakt op bedriegelijke beloften'. In tegenstelling tot de toestand onder de Republiek werd Nederland volgens hem nu niet meer belemmerd om zelfstandig en neutraal te zijn en te blijven. 'Dit tenminste is een der voordelen van de afscheuring van België, dat wij hebben opgehouden ondergeschikt of dienstbaar te zijn aan de eischen van een dusgenaamde Europeesche staatkunde'. Kortom, de vroegere allianties

hadden Nederland veel schade berokkend, toen het elders de kracht zocht die het nu terecht 'in de Natie zelve' vond (96). De gedachte dat in Nederlands isolement juist zijn kracht diende te liggen, werd in 1866 officieel vertolkt, toen Willem III in de troonrede poneerde dat 'het volksbestaan naast God, in zichzelf zijn hechtsten steun moest zoeken' (97). Hoezeer dit Nederlandse buitenlands-politieke denken zich in historische banen bewoog bleek toen Vrede zijn opvattingen in het crisisjaar 1866 liet uitwerken door zijn promovendus Van Doorninck. Deze beschreef de achttiende-eeuwse diplomatieke stroming volgens welke Nederland allianties diende aan te gaan voor het behoud van het machtsevenwicht. Van Doorninck nu wees dat standpunt van de hand, omdat Nederland destijds allianties was aangegaan ter wille van een barrière (in België natuurlijk) die het Noorden ter wille van het machtsevenwicht in de oorlog hadden meegesleept en vreemde belangen hadden laten dienen. Daarom prefereerde hij Pieter de la Courts diplomatieke isolationisme en citeerde hij met instemming diens Interest van Holland op de plaats waar over de val van handelsrepublieken ten gevolge van expansie-oorlogen werd gesproken (98). Hoewel de vergelijking in feite mank ging, was het duidelijk met welke mentaliteit Nederland de Europese politiek benaderde. Het lag voor de hand dat België bescherming noch toenadering kon verwachten van een land waarover de geest van Pieter de la Court weer vaardig geworden was. Naast overwegingen van praktisch-politieke aard sloot ook de mentale factor een Nederlands-Belgische samenwerking in de periode 1840-1870 volledig uit.

noten

1. H.Lademacher, Die belgische Neutralität als Problem der europäischen Politik 1830-1914 (Bonn, 1971) hoofdst. I en II; J.E.Helmreich, Belgium and Europe. A Study in Small Power Diplomacy (The Hague, Paris, 1976) hoofdst. II, III, IV.
2. J.Stengers, 'Leopold Ier et le chemin de fer d'Anvers au Rhin', in: Mélanges offerts à G.Jacquemyns (Brussel, 1968) pp. 597-599; M.Suetens, Histoire de la politique commerciale de la Belgique depuis 1830 jusqu'à nos jours (Brussel,

- 1955) pp.20-75; J.C.Boogman, Nederland en de Duitse Bond, 1815-1851 (2 dln., Groningen, Djakarta, 1955) I, 72 vgl.
3. H.von der Dunk, Der deutsche Vormärz und Belgien 1830/48 (Wiesbaden, 1966) hoofdst.II.
4. P.Hymans, Frère-Orban (2 dln., Brussel, 1905-10) II, 151-318; Lademacher, Neutralität, p.222-232; R.Millman, British Foreign Policy and the Coming of the Franco-Prussian War (Oxford, 1975) hoofdst.VII.
5. J.C.Boogman, Rondom 1848, de politieke ontwikkeling van Nederland 1840-1858 (Bussum, 1978) pp.9-23.
6. J.C.Boogman, Nederland en de Duitse Bond, I, 77 vgl.; J.F.Bläsing, Das goldene Delta und sein eisernes Hinterland, 1815-1851; von niederländisch-preussischen zu deutsch-niederländischen Wirtschaftsbeziehungen (Leiden, 1973) hoofdst.C.; H.P.H.Nusteling, De Rijnvaart in het tijdperk van stoom en steenkool, 1831-1914 (Amsterdam, 1974) hoofdst.I.
7. J.Garsou, Les relations extérieures de la Belgique (1839-1914) (Brussel, 1946) pp.9-87; K.Hampe, Belgien und Holland vor dem Weltkriege (Gotha, 1918); M.Huisman, 'La crise révolutionnaire de 1848 et le rapprochement hollando-belge', Bijdragen voor Vaderlandse Geschiedenis en Oudheidkunde, 7e reeks, III en IV (1935) 1-24 en 1-30; A.de Ridder, Le mariage du roi Léopold II d'après des documents inédits (Brussel, 1925) pp.37-57, 60-61, 95, 114-116, 170-172, 182, 194, 202, 231; E.Cantillon, 'Thorbecke en Europa (1851-1855)', De Gids, CVIII (1944-45) III, 12-31; C.A.Tamse, Nederland en België in Europa (1859-1871). De zelfstandigheidspolitiek van twee kleine staten ('s-Gravenhage, 1973) hoofdst.IV en V.
8. C.A.Tamse, 'The Role of Small Countries in the International Politics of the 1860s: The Netherlands and Belgium in Europe', Acta Historiae Neerlandicae, Studies on the History of the Netherlands, IX (1976) 143-169.
9. E.Cantillon, 'Thorbecke en de Maaskwestie', Nederlandsche Historiebladen, I (1938) 228-257 en 348-380; F.J.Duparc, Willem II, België en Luxemburg ('s-Gravenhage, 1933) hoofdst.III; C.Smit, De Scheldekwestie (Rotterdam, 1966) hoofdst. III; J.Willequet, 'Lambermont et la fin du protectionnisme en Belgique (1850-1856) in: De Belgische expansie onder Leopold I (1831-1865) (Brussel, 1965) pp. 14-22; M.Witte de Haelen, 'La commission

hollando-belge d'Utrecht constituée par le traité du 19 avril 1839', Revue d'histoire moderne, VIII (1933) 334-363.

10. Boogman, Nederland en de Duitse Bond, I, vgl.; J.C. Boogman, 'Achtergronden en algemene tendenties van het buitenlands beleid van Nederland en België in het midden van de negentiende eeuw', Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap, LXXVI (1962) 48.

11. C. Smit, De conferentie van London. Het vredesverdrag tussen Nederland en België van 19 april 1839 (Leiden, 1949) p. 157; Smit, Scheldekwestie, hoofdst. II; A.P.C. van Karnebeek, Ter toelichting van de Limburgse kwestie ('s-Gravenhage, 1864) p. 39.

12. E.H. Kossmann, De Lage Landen 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België (Amsterdam, Brussel, 1976) pp. 26-33; E.H. Kossmann, 'België en Nederland, 1780-1830; enkele beschouwingen en vragen', Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap, LXXVII (1963) 27-31.

13. P.J. van Winter, De Chinezen van Europa (Groningen, 1965) pp. 3-27.

14. Kossmann, 'België en Nederland', pp. 35-38.

15. E. Discailles, Charles Rogier (1800-1885) (4 dln., Brussel, 1892-1895) I, 95.

16. J.B. Nothomb, Essai historique et politique sur la Révolution belge (2 dln., Brussel, 1876⁴) I, 72.

17. Huisman, 'Crise révolutionnaire', IV, 25.

18. Rogier aan Van de Weyer, 3 januari 1867, Alg. Rijksarchief Brussel, coll. v.d. Weyer, 252.

19. Leopold II aan Victoria, 2 april 1867, Royal Archives Windsor, Q 2/16.; citaat 1891 in: J. Willequet, Le baron Lambermont (Brussel, 1971) p. 110.

20. P. Geyl, '1830 en de visie der Belgische geschiedschrijvers op de scheuring in de zestiende eeuw' in: Noord en Zuid. Eenheid en tweeheid in de Lage Landen (Utrecht, Antwerpen, 1960) pp. 140-149.

21. Geciteerd in E. Descamps, 'Le droit de guerre et le droit d'alliance dans la constitution internationale de la Belgique', Bulletin de l'Académie royale de Belgique, Classe des lettres, VI (1901) 638 vgl.; W.A. Arendt, Essai sur la neutralité de la Belgique, considérée principalement sous le point de vue du droit public (Brussel, Leipzig, 1845) p. 92.

22. Falck aan Verstolk van Soelen, 5 september 1840, Gedenkschriften van A.R. Falck, H.T. Coelenbrander ed.

('s-Gravenhage, 1913) R.G.P. kleine reeks XIII, p. 678.

23. Willequet, Lambermont, p. 20.

24. F. Driesen, La Belgique et la Hollande (Brussel, 1860). Op speciaal de koloniale voordelen wees in dat jaar de Gentenaar E. van Damme in zijn brochure: Le jardin des Hespérides néerlandais ou les possessions hollandaises des Indes orientales (Gent, 1860).

25. Deze gedachten werden tot een stelsel verdicht in: E.B.anning, Les traités de 1815 et la Belgique. Mémoire publié pour la première fois d'après le manuscrit original avec un avant-propos de Pierre Nothomb (Brussel, Parijs, 1919).

26. Citaat in J. Willequet, 'Lambermont et la fin du protectionnisme', p. 17. De historische interpretatie o.a. in E. Bannings memorie d.d. 29 januari 1867, Arch. Minist. v. Buitenl. Zaken Brussel, 4717, IV, 1377.

27. Leopold II meende dat de Nederlandse afwijzing van een Belgische suggestie om gezamenlijk een deel van Nederlands-Indië te exploiteren (1866) voortkwam uit Haagse rancune over 1830, zo zei hij tegen de Britse minister Lord Clarendon: Clarendon aan koningin Sophie, april 1866, Koninklijk Huisarchief Den Haag, Clarendon corr. 52. De Belgische magistraat G.L.D. Crassier meende dat vooral bij de Nederlandse conservatieven '... eenen wrok tegen de Belgische muitelingen...' bestond: Crassier aan Vreede, 3 februari 1867, Alg. Rijksarchief Den Haag, coll. Vreede, 27.

28. Memorie E. Banning d.d. 29 januari 1867, Arch. Minist. v. Buitenl. Zaken Brussel, 4717, IV, 1377; memorie E.L.J. Fisco d.d. 20 maart 1868, Alg. Rijksarchief Brussel, coll. Frère-Orban, 614.

29. C.A. Tamse, 'Een verwaarloosd aspect van de Belgische buitenlandse politiek: het expansionisme van de jaren 1860', De Belgische expansie onder Leopold I (1831-1865) (Brussel, 1965) pp. 631-647

30. Howard aan Russell, 3 januari 1862, Public Record Office, Russell Papers no. 46.

31. J.C. Boogman, 'Achtergronden en algemene tendenties van het buitenlands beleid van Nederland en België', 48 vlg., 61-70; C.A. Tamse, Nederland en België in Europa, pp. 182-186.

Memorie van A. Lambermont d.d. 28 november 1858, Arch. Minist. v. Buitenl. Zaken Brussel, 2675 bis, XII, 2957.

33. Historique sommaire du rachat du pé-

age de l'Escaut, Arch.Minist.v.Buitenl. Zaken Brussel, 4714, 3.

34. Leopold I aan Russell, 15 augustus 1862, Public Record Office, Russell Papers, 46.

35. Howard de Walden aan Russell, 26 oktober 1861, Public Record Office. FO 10/234, 175.

36. Du Jardin aan Rogier, 8 mei 1862, Arch.Minist.v.Buitenl.Zaken Brussel, 4716, III, 676.

37. Du Jardin aan Goffinet, 27 april 1861, verz. De Witte de Haelen, Archief Kon. Paleis Brussel.

38. Du Jardin aan Lambermont, 15 september 1861, Arch.Minist.v.Buitenl.Zaken Brussel, 4716, I, 164.

39. Du Jardin aan Vreede, Alg Rijksarchief Den Haag, coll. Vreede 27. Hoe algemeen dit beeld voorkomt in de diplomatieke correspondentie blijkt ook uit de mening van een moderne diplomatieke historicus over: '...le pointillisme perfectionniste d'hommes d'affaires connaissant la valeur de chaque centime...' dat de Nederlandse onderhandelaars gekenmerkt zou hebben: Willequet, Lambermont, 21.

40. Willmar aan d'Hoffschmidt, 31 mei 1848, gecit. A. de Ridder, Le dossier diplomatique de la crise de la neutralité belge de 1848 (2 dln., Brussel, 1928) II, no. 317. Voor de standpunten in de Scheldekwestie zie Tamse, Nederland en België in Europa, pp. 240-251.

41. Geciteerd bij S. Liekens, Le Précurseur, 1835-1860 (Licentiaatsverhandeling Univ. Gent, 1964/65) pp. 323-324.

42. Snellaert aan Vreede, 7 april 1867, Alg. Rijksarchief Den Haag, coll. Vreede, 30.

43. Gevoegd bij: Note cocernant les griefs de la Belgique á charge de la Hollande, Arch.Minist.v.Buitenl.Zaken, Notes et Mémoires, III, 12.

44. Fisco aan Lambermont, 7 mei 1864; da daarbij gevoegd de memorie Complément territorial de la Belgique. La rive gauche de l'Escaut. Arch.Minist.v.Buitenl. Zaken Brussel, 4714, Escaut. Notes et documents, 26. De memorie is eveneens te vinden in Alg. Rijksarchief Brussel, coll. Frère-Orban, 617; daar is zij opgedragen aan Frère-Orban.

45. Du Jardin aan Goffinet, 15 februari 1861, coll. De Witte de Haelen, Archief Kon. Paleis Brussel. De voorzichtige oriëntatie van de hertog van Brabant aangaande eventuele kolonisatie van

België op Borneo richtte zich weldra op Serawak maar liep toen vast. Zie ook: J.Stengers, 'Léopold II et le modèle colonial hollandais', Tijdschrift voor Geschiedenis XC (1977) pp. 48-63.

46. Du Jardin aan Rogier, 27 februari 1866, Arch.Minist.v.Buitenl.Zaken Brussel 12.192. Projet achat colonies néerlandais Stengers, 'modèle colonial', pp. 63 vlg.; Tamse, Nederland en België in Europa, 290 vlg.

47. Gericke aan Cremers, 6 maart 1866 in: C.Gerretson ed., De Tusschenwateren 1839-1867. Diplomatieke documenten verzameld en uitgegeven door C.G. (Haarlem, z.j.) pp. 195-198.

48. Memorie van Lambermont d.d. 21 juni 1869: Note sur le projet d'une union douanière entre la Belgique, les Pays-Bas et le Grand Duché de Luxembourg, Arch.Minist.v.Buitenl.Zaken Brussel, 3026, I, 7. Memorie van Banning d.d. december 1869, Arch.Minist.v.Buitenl. Zaken Brussel, 3026, I, 8.

49. Dit blijkt uit reisverhalen als: C.H.Clemens, Herinneringen en ontmoetingen; nieuwe schetsen uit Noord-Brabant, Limburg en België (Nijmegen, 1840) pp. 173-183; Reisverhaal over de zinspreuk: spaarzaam en gezellig of uitstapje naar Antwerpen, Luik, Brussel en derzelfer omstreken, gedaan door zes vrienden, van den 21 tot 26 July 1844 (Leiden, 1844) pp. 15, 18, 24, 25, 31, 32

50. J.P.Duyverman, 'De vice-president en de Koningin-moeder', Bijdragen en Meded. v.h. Hist. Genootschap, LXXXII (1 (1968), 237.

51. E.W.F. Wttewaall van Stoetwegen, Over de mogendheden van den zoogenaamden tweeden en derden rang (Utrecht, 1864) stelling X.

52. Arnhemse Courant, 10 mei 1867; Groen van Prinsterer aan Vreede, 11 november 1867, Alg. Rijksarchief Den Haag, coll. Vreede, 27.

53. Geciteerd in P.Orbons en L.Spronck, 'Limburgers worden Nederlanders, een moeizaam integratieproces', Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg, CII (1966) p. 48°; Tamse, Nederland en België in Europa, pp. 208-210.

54. J.R. Thorbecke, Over de erkenning der onafhankelijkheid van België (Leiden, 1830), p. 43.

55. (C.Nepveu) Losse gedachten over 's lands weerbaarheid in den geest van

- en als vervolg op l'homme gris, door l'homme blanc (3 dln., Amersfoort, 1866) II, 27; Huisman, 'Crise revolutionnaire', p. 20; Vreede aan J.P.P. van Zuylen, 22 juni 1866, Alg. Rijksarchief Den Haag, Coll. Van Zuylen, 104.
56. Memorie van Cremers d.d. 17 april 1865, Alg. Rijksarchief Den Haag, coll. Cremers, 246.
57. E. Cantillon, 'Thorbecke en Europa (1851-1855)', pp. 12-31.
58. Du Jardin aan De Vrière, 8, 9, 10 februari 1859, Arch.Minist.v.Buitenl. Zaken Brussel, Correspondance politique, Légation Pays-Bas, XIII, 92, 93, 94, 95.
59. Du Jardin aan De vrière, 23 januari 1859, Ibidem, 88.
60. Vreede aan J.P.P. van Zuylen, 23 juni 1866, Alg. Rijksarchief Den Haag, coll. Van Zuylen, 104.
61. Dagboekantekening Aeneas Mackay, Alg. Rijksarchief Den Haag, coll. Mackay. 447, Varia et Arcana, juni 1857.
62. Reisverslag in Alg. Rijksarchief Den Haag, coll. Forstner van Dambenoy, 25.
63. H.F. van Zuylen aan Vreede, 22 juni 1866, Alg. Rijksarchief Den Haag, coll. Vreede, 31.
64. Van Heukelom aan Fransen van de Putte, 19 januari 1863, Alg. Rijksarchief Den Haag, coll. Fransen van de Putte, 78.
65. Tamse, Nederland en België in Europa, pp. 210, 286.
66. Thorbecke, Erkentenissen der onafhankelijkheid, p. 43.
67. Arnhemse Courant, 11 januari 1867.
68. Hymans, Frère-Orban, II, 99-100; Discailles, Charles Rogier, IV, 134-136.
69. S. Vissering, 'Eene prinselijke rede', de Gids, 2de serie, XII (1860) II, 187.
70. Bijblad van den Economist, Economische Kronijk, (1860) 195; het blad poneerde toen ook dat België al had het geen eigen taal, toch '... eene achtbare nationaliteitvertoont'. Ibidem, 183.
71. T.M.C. Asser, Het bestuur der buitenlandsche betrekkingen volgens het Nederlandsche staatsrecht (Amsterdam, 1860) p. 351.
72. J. de Bosch Kemper, 'Het recht der volksvertegenwoordigers om van de ministers inlichtingen te vragen', Bijdragen tot de kennis van het Staats-, Provinciaal- en Gemeentebestuur in Nederland, III (1860) p. 53.
73. (anon.) 'Een afschrikwekkend voorbeeld op het gebied van belastingen', de Gids (1861) I, 826-865.
74. P.N. Muller, 'Eene verdediging', de Gids (1860) II, 744-745.
75. Aldus J.P.J.A. Van Zuylen van Nijvelt: Handelingen Staten-Generaal, 1860-1861, Tweede Kamer, 310; in 1865 stelde hij vast dat Nederland de tweede koloniale mogendheid van Europa was, Ibidem, 1865-1866, Tweede Kamer, 148.
76. Inleiding tot eerste deel van: De Indische Bij, I (1843) p. I.
77. Zie noot 46.
78. Voor de afwisselende oriëntatie van de Nederlandse buitenlandse politiek zie: J.C. Boogman, 'Achtergronden, tendenties en tradities van het buitenlands beleid van Nederland (eind zestiende eeuw-1940)', in J.L. Heldring ed., Nederlands buitenlandse politiek: heden en verleden (Baarn, 1978), pp. 9-28; en voor de 19e eeuw ook C.B. Wels, 'The Foreign Relations of the Netherlands between 1813 and 1945', in H.F. van Panhuys e.a., International Law in the Netherlands (Alphen aan de Rijn, Dobbs Ferry, 1978) pp. 44-90.
79. Zie hiervoor bijvoorbeeld de bekende memorie van de minister van Buitenlandse Zaken Verstolk van Soelen in Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland (1795-1840) H.T. Colenbrander ed., ('s-Gravenhage, 1917) IX, ii, 442-513.
80. Circulaire J.P.P. van Zuylen d.d. 29 maart 1861, Algemeen Rijksarchief Den Haag, Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken, 3195.
81. Elout aan Vreede, 4 februari 1871, Algemeen Rijksarchief Den Haag, collectie Vreede, 27.
82. Handelingen Staten-Generaal, 1861-1862, Tweede Kamer, 729.
83. (anon.) De politieke en strategische toestand van Nederland en zijne overzeesche bezittingen getoetst aan eigenbelang en zelfbehoud ('s-Gravenhage, 1862) p. 7; Wttewaal van Stoetwegen, Over den mogendheden van den zogenaamden tweeden...rang, pp. 51-54.
84. Gericke aan Van Lansberge, 5 mei 1867, Alg. Rijksarchief Den Haag, coll. Van Lansberge, 104.
85. R. Reinsma ed., 'De autobiografie van Jan Jacob Rochussen (1797-1871)' Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap, LXXIII(1959) pp. 74-75.
86. Du Jardin aan De Vrière, 8 februari 1859, Archief Minist. v. Buitenl. Zaken Brussel, Correspondance Politique, Légation Pays-Bas, XIII, 92.
87. A.P.C. van Karnebeek, Ter toelichting zie verder p.39